

HORVÁTH MÁRK

Plaszticitás és posztantropocentrizmus

Catherine Malabou filozófiája

purplemark@hotmail.com
ORCID: 0009-0001-9162-936X

HELIKON

Plasticity and postantropocentrism: Philosophy of Catherine Malabou

Abstract

French theorist Catherine Malabou has been one of the defining figures of continental philosophy for decades. Coming from the theories of postmodernism and deconstruction, Malabou developed an independent, neomaterialist philosophical position. The central element of Malabou's thought is a strongly speculative idea about plasticity and the plasticity of man, which is also embedded in neuroscience. Malabou's philosophy is permeated by a neo-materialist description of subjectivity and a discourse with neuroscience. Another notable element of Malabou's oeuvre is that she successfully combines postmodern deconstruction, speculative realism and new materialism. Another important element of her oeuvre is the theory of neuroplasticity coming from the neurosciences, which fixes the subject's plasticity not in the soul or psyche, but in the materiality of the brain. For a precise interpretation of Malabou's theory of plasticity, we examine the different occurrences of the concept in different stages of Malabou's philosophical career.

In our study, we seek the answer to whether Malabou's neomaterialist plasticity theory can fill the subjectivist blind spot of contemporary posthuman and speculative or neorealist philosophies. Can the French author's image of man be applied in the time of the anthropocene?

Keywords: anthropocene, deconstruction, Malabou, plasticity, speculative realism

Helikon 69 (2023) 2
DOI: 10.57226/Hel.2023.2.9

Az elmúlt évtizedek humán- és kultúratudományos vizsgálódásait áthatotta a posztantropocentrikus, vagy másképpen nonhumán fordulat. A humanizmus és a modernitás rögzült emberképétől való elmozdulást elsősorban a globális kapitalizmus technológiai innovációival és komplex változásaival, valamint az ökológiai válsággal és az antropocénnel szokták magyarázni.¹ Az olyan új irányzatok, mint a különböző poszthumanizmusok, a spekulatív és új realizmusok, valamint a cselekvőhálózat-elméletek egyaránt e megváltozott természetkulturális állapotot kívánják tematizálni.² Sikerül rögzíteniük a humánnum decentralizációja jelentette megváltozott helyzetet, sokszor nagyon inspirálóan és komplex módon ragadják meg – például az antropocén-elmélet – az ökológiai válságban való lét problematikáját, valamint sokrétűen írják le a technológia jelentette kihívásokat és lehetőségeket az emberi társadalmak kapcsán. A különböző posztantropocentrikus elméletek értelmezni próbálják ezt az átformált, technológiailag komplex természetkulturális állapotot, amelyben az ember egyszerre alakítja geológiai erőként a földrendszer működését, és mégis ki van téve az ökológiai válság fenyegető és elbizonytalanító jelenlétének.

Van azonban a posztantropocentrikus filozófiáknak egy kevésbé vizsgált oldala, amely nagy valószínűséggel abból adódik, hogy a különböző poszthumanizmusok, spekulatív és új realizmusok elsősorban a humanizmus rögzült emberképével és mindennemű antropocentrizmussal számolnak le. Több újrealista elmélet és posztantropocentrikus filozófia „dolgot” csinál az emberből (Harman, Morton), míg egyes újrealista eliminativista elmefilozófiák (Brassier, Metzinger, Patricia és Paul Churchland, Roden) egyenesen megkérdőjelezzik a szubjektumot. A posztantropocentrikus filozófiák és a lapos ontológiák (Latour, Bryant) buktatója lehet, hogy nem számolnak eléggé a szubjektív és objektív jelenségek közötti különbségekkel, pedig nyilvánvaló,

¹ Az antropocén elméleteinek magyar nyelvű részletes bemutatásához lásd HORVÁTH Márk, *Az antropocén* (Budapest: Prae Kiadó, 2021) című kötetét.

² Jelen tanulmányban nincs mód a poszthumanizmus teljeskörű filozófiai, antropológiai, és esztétikai vizsgálatának megtételére. A poszthumanizmus magyar nyelvű részletes bemutatásához lásd HORVÁTH Márk, LOVÁSZ Ádám és NEMES Z. Márió, *A poszthumanizmus változatai* (Budapest: Prae Kiadó, 2019) című kötetet. A poszthumanizmus és a posztantropocentrikus kultúratudomány kapcsán magyar nyelven lásd még: NEMES Z. Márió, *Képkalkató elevenség*, Cogito könyvek (Budapest: L' Harmattan Kiadó, 2015); HORVÁTH Márk és LOVÁSZ Ádám, *A batársértés technológiái* (Budapest: Kijarat Kiadó, 2021). A spekulatív realizmus és az objektum orientált ontológia magyar nyelvű monografikus bemutatásához lásd HORVÁTH Márk, LOSONCZ Márk és LOVÁSZ Ádám, *A valóság visszatérése: Spekulatív realizmusok és újrealizmusok a kortárs filozófiában* (Újvidék: Forum Kiadó, 2019); Graham HARMAN, „Az OOO-val szembeni négy leggyakoribb ellenvetés”, ford. LOVÁSZ Ádám, *Ex Symposion*, 99. sz. (2018): 10–15, 10.

hogy alapvetően eltérő egy, a képzeletünkben létező entitás és egy materializálódott objektív létező. Gyakori kritika és kérdés azonban, hogy milyen lehet az antropocén vagy a poszthumán elméletek szubjektum-, vagy emberképe. Mi jellemzi, mi határozza meg a poszthumán, természetkulturális viszonyok közötti ember önképét, milyen a pszichéje, milyen lelki és szellemi folyamatok jellemzik a sötét ökológia által beárnyékolt létezését ennek az újszerű, hibrid szubjektumnak.

Catherine Malabou francia teoretikus évtizedek óta az egyik meghatározó alakja a kontinentális filozófiának. Malabou Jacques Derrida tanítványaként a posztmodern és a dekonstrukció elméletei felől érkezve egy önálló, markáns újmaterialista pozíciót dolgozott ki, amelynek központi eleme a plaszticitásról és az ember plasztikusságáról szóló, erőteljesen spekulatív, mégis az idegtudományba is beágyazott elképzelés. Az antropogenikus környezetváltozás és az antropocén időszakában nem túlzás azt állítanunk, hogy a „plasztikusság korát” éljük.³ Tanulmányunkban arra keressük a választ, hogy a malabou-i újmaterialista plasztikusság-elmélet betöltheti-e a kortárs poszthumán és spekulatív vagy újrealista filozófiák szubjektívizmussal kapcsolatos hiányait? Alkalmazható-e a francia szerző emberképe az antropocén és az ökológiai válság során átformálódó és beomló földrendszer funkcionalitásának idején? Összeegyeztethetők-e Malabou szubjektumképének központi állításai a kortárs technológiafilozófia és komplexitás-elméletek radikális posztantropocentrizmusával? További kérdés, hogy vajon mit kezdhünk a plaszticitás fogalmával, ha azt a megváltozott természetkulturális viszonyok megragadására alkalmazzuk. Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre megkíséreljünk válaszolni, meg kell vizsgálnunk röviden Malabou életművét, valamint részletesebben fel kell tárunk filozófiájának központi fogalmát: a plaszticitást.

Cristopher Watkin is összekapcsolja Malabou materialista plasztikus szubjektívizmusát olyan kortárs filozófiai irányzatokkal, mint a spekulatív realizmus és az új materializmus. Sőt az irányzat olyan központi figurái is filozófiai párbeszédben állnak Malabouval, mint Graham Harman vagy Quentin Meillassoux. Ennek okát Watkin abban látja, hogy bár a derridai dekonstrukció felől érkezik Malabou, mégis filozófiájának központi fogalma, a plasztici-

³ Justin CLEMENS, „The Age of Plastic: Or Catherine Malabou on the Hegelian Futures Market”, *Cosmos and History: The Journal of Natural and Social Philosophy* 6, 1. sz. (2010): 153–163.

tás, teljes mértékben a materializmussal kapcsolódik össze.⁴ Sőt, a materializmusnak egy nagyon sajátos és spekulatív módját alkalmazza a francia filozófus, amely több egyezést is mutat a kortárs újmaterialista filozófiákkal. Malabou alapállítása az, hogy a korai 21. század társadalmi valóságának és szubjektumának kölcsönös megragadásához egy újfajta materializmusra van szükség, amelyet Watkin és Malabou alapján plasztikus materialitásnak vagy a plaszticitás materializmusának nevezhetünk.

Ahogy korábban már említettük, az életmű másik fontos elemének tekinthető az idegtudományok felől érkező neuroplaszticitás elmélete, amely a szubjektum plaszticitását nem a lélekben vagy a pszichében, hanem az agy materialitásában rögzíti. A destruktív plaszticitás következtében a veszteség és a destrukció az agyban materializálódnak. Ezekre az összefüggésekre a különböző neurobiológiai kísérletek mutatnak rá.⁵ Harman nézetében Malabou a neuroplaszticitást és egyben az ember plaszticitását nem egy fizikai valóságtól megfosztott lélekben vagy a testen belül attól elkülönülve létező szelvényben rögzíti, hanem az elme materialításával kapcsolja azt össze.⁶ Malabou újmaterialista neuroplasztikus álláspontját a *Que faire de notre cerveau? [Mit lehet tenni az agyunkkal?]*, valamint a *Les Nouveaux Blessés [Az új sérültek]* című kötetekben járja körül. Malabou szerint az emberi szubjektivitás központi plaszticitását igazolják a különböző agyi sérüléseket és traumákat követő új idegi kapcsolódások és összefüggések, amelyek a destruktív plaszticitás és a plasztikus metamorfózis biológiai és materiális értelemben történő kódolása-ként értelmezhetőek.⁷ A neurobiológia és a kortárs idegtudomány rámutat, hogy az agy valójában az organizmus olyan plasztikus egységét fedi fel, amelyben a kogníció nem elkülöníthető az érzelmektől, és ahol a test és a lélek egy elválaszthatatlan egységet alkot. A neuroplaszticitás valójában az affektivitás és a racionalitás, valamint a humántudományok és a természettudományok különös és roppant előremutató párbeszéde.

Malabou filozófiáját tehát a szubjektivitás újmaterialista és az idegtudományokkal diskurzust folytató leírása hatja át. További figyelemreméltó eleme Malabou életművének, hogy sikeresen ötvözi a posztmodern dekonstrukciót,

⁴ Christopher WATKIN, *French Philosophy Today: New Figures of the Human in Badiou, Meillassoux, Malabou, Serres and Latour* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2016), 77–78, <https://doi.org/10.1515/9781474414746>.

⁵ Catherine MALABOU, *Ontology of the Accident: An Essay on Destructive Plasticity* (Cambridge: Polity Books, 2012), 18.

⁶ Graham HARMAN, „Malabou’s Political Critique of Speculative Realism”, *Open Philosophy* 4, 1. sz. (2021): 94–105, 94–95, <https://doi.org/10.1515/opphil-2020-0167>.

⁷ MALABOU, *Ontology of the Accident...*, 19–20.

valamint a posztmodern nyelvközpontúságát és antirealizmusát maguk mögött hagyó spekulatív realistákat és új materialistákat. Malabou behatóan foglalkozott a frankofón posztmodern kontinentális filozófián túli filozófiai irányzatokkal, amint arra utalnak a spekulatív realista Meillassoux-val és Adrian Johnstonnal való együttműködései is. Ezek a roppant heterogén együttgondolkodások és a plaszticitás elméletének nyitottsága lehetővé teszi számunkra, hogy Malabou az antropocén és a poszthumán kor szubjektuma leírásának egyik központi teoretikusának tekintsük. Malabou pályáján végigtekintve láthatjuk, hogy maga a plaszticitás elmélete is rugalmas és dekonstruálható, ami lehetővé teszi a plaszticitás fogalmának posztsubjektivista, sőt poszthumanisztikus értelmezését is. E központi jellegzetességeknél fogva a posztmodern és az azt követő újmaterialista és újrealista filozófiák, valamint a spekulatív materialista szubjektivizmus és a poszthumanizmus között Malabou a plasztikus plaszticitás fogalmával olyan hidat képezhet, amely a szerzőt az antropocén és a poszthumán fordulat megkerülhetetlen teoretikusává emeli. Esszénkben kitérünk nem csupán az ember plaszticitásának a korai pályát meghatározó pozitív, hanem az érett filozófiai korszakot átható ambivalensebb és a negatív aspektusokat is a destruktív plaszticitásba sűrítő szakaszára is.

A különböző diszciplinák és filozófiai irányzatok közötti határok elmozdításának fontosságára mutat rá Malabou egy, a bölcsész tudományok jövőjével foglalkozó rövid tanulmányában. Más posztantropocentrikus teoretikusokhoz hasonlóan Malabou is úgy vélekedik, hogy a humántudományok és a természettudományok közötti határokat újra kell rajzolni, amelyhez szükség van a határ fogalmának és az elválasztási mechanizmusoknak az átértelmezésére. Malabou szerint „minden irányzat és diszkurzív gyakorlat jövője alapvetően kapcsolódik össze határainak plaszticitásával”.⁸ A különböző tudományok alkalmazkodóképességét és jövőorientáltságát az mutatja meg, hogy mennyire tudnak új formákat fogadni a külvilágtól, és mennyire képesek új formákat biztosítani különböző új diskurzusoknak. A humántudományok Malabou szerint akkor maradhatnak előremutatóak és fontos részei a megváltozott természetkulturális viszonyrendszereknek, ha képessé válnak saját plaszticitásuk és az új antropocén ökológiához való alkalmazkodóképességük elgondolására. Érdekes felidéznünk Rosi Braidotti érveit, aki Malabouhoz hasonló módon érvel a humántudományok plasztikus átformálása mellett, azonban ő poszthumántudományoknak nevezi ezt változási folyamatot: „a humántudományok képesnek bizonyulhatnak jelenlegi válságuk és önellentmondásaik túlélésére,

⁸ Catherine MALABOU, *The Future of the Humanities*, hozzáférés: 2023.10.08, http://www.transeuropeennes.eu/en/articles/281/L_avenir_des_sciences_humaines. Saját fordításom.

amennyiben jelentős mértékű átalakításokra és adaptációkra szánják rá magukat. Olyan új gondolkodási sémákra és elméleti keretekre van szükségünk, amelyek lehetővé teszik, hogy számot vessünk a már megkezdődött hatalmas változásokkal és átalakulásokkal. Legfőképpen pedig a saját szubjektivitásunk poszthumanista és posztantropocentrikus nézőpontból történő újraértelmezésére van szükség”.⁹ Mint látjuk, Malabou maga is szorgalmazza a diszciplináris határok dekonstruálását, valamint saját plaszticitásfogalmának és elméletének önreflexív és plasztikus alkalmazását a körülöttünk lévő természetkulturális viszonyok kapcsán. Malabou filozófiája így az önreflexív és dinamikusan értelmezhető plaszticitáson keresztül azon „plasztikus tudásformának” tekinthető, amely előremozdíthatja a humán- és kultúratudományokban a transzformációt, elkerülve ezzel a túlságosan megszilárdult diszciplináris határokat, valamint a „humántudományok stagnálását”.¹⁰ Így az a kísérletünk, hogy Malabou plasztikus szubjektumképét posztantropocentrizálva továbbgondoljuk, valójában nem esik távol a francia teoretikus utóbbi évtizedben történő teoretikus elmozdulásától. Nem csupán arról van szó, hogy Malabou plasztikus emberképe alkalmas lehet a poszthumán irányzatok vakfoltjának tekinthető szubjektivitás spekulatív leírására, hanem arról is, hogy a Watkin által is az életmű központi elemének tekintett önreflexív plaszticitás – tehát a plaszticitás plaszticitása – fel is kínálja a malabou-i szubjektivista elméletet az antropocén drámaian átformálódó és beomló földrendszer funkcionalitása értelmezése részére, hiszen ezen változásokat is értelmezhetjük a valóság plasztikussá válásaként.

Természetesen nem azt kívánjuk állítani, hogy a különböző kötetekben hol Hegelből, hol Heideggerből vagy az idegtudományokból kiinduló változásfogalom, illetve a plasztikus emberkép és szubjektivitás teljes mértékben azonos lenne a földrendszertudomány, valamint a geológia által feltárt antropocén természetkulturális viszonyrendszerével. Hiszen éppen arra hívtuk fel a figyelmet tanulmányunk elején, hogy még a legradikálisabban spekulatív poszthumán elméleteknek is figyelembe kell venniük és vizsgálniuk kell a szubjektivitás sajátos jelenségét. Malabou filozófiájának szubjektivista jellege tehát egyszerre előnye és hátránya is elméletének, hiszen megkérdőjelezhetetlen materializmusa ellenére Harmanhoz vagy Meillassoux-hoz képest Malabou nem elég realista, míg a posztmodern dekonstrukció vagy a marxista társadalomelmélet számára pedig túlságosan spekulatív módon materialista. Ennek tükrében

⁹ Rosi BRAIDOTTI, „A poszthumántudományok felé”, ford. LOVÁSZ Ádám, *Helikon* 59, 4. sz. (2018): 435–452.

¹⁰ André KEET, „Plastic Knowledges: Transformations and Stagnations in the Humanities”, *Alternation* 21, 2. sz. (2014): 99–121, 100–101.

Malabout egy antirealista, ám erőteljes posztantropocentrikus tendenciákkal rendelkező materialista és szubjektivista filozófusnak tartjuk, akinek életműve az önreflexív és önmagára nyitott plaszticitáson keresztül spekulatív továbbgondolásra és poszthumanista átértelmezésre kínálkozik fel.

De ahhoz, hogy be tudjuk kapcsolni Malabou filozófiáját a kortárs posztantropocentrikus szubjektivitásról szóló diskurzusba, meg kell vizsgálnunk plaszticitás fogalmának központi jellegzetességeit, és általánosságban fel kell vázolnunk Malabou filozófiai pozícióját. Kjetil Horn Hogstad szerint a francia filozófus munkássága a változás fogalmának újragondolását teszi lehetővé. A változás nem csupán egy folyamat vagy egy stabilnak tűnő struktúra átalakulását jelenti, hanem Malabou életművében a plaszticitáson keresztül a változás ontologizálódik. Hogstad „három pillanatként” írja körül azon szerzőket, akiket tovább gondolva és dekonstruálva Malabou megalkotja saját plasztikus ontológiáját és filozófiai rendszerét.¹¹ Malabou filozófiájára Hegel, Heidegger és Derrida tette a legnagyobb hatást.

Malabou plaszticitás-fogalmának bemutatása során elsősorban *Ontologie de l'accident: Essai sur la plasticité destructrice [A baleset ontológiája: esszé a romboló plaszticitásról]* című, érett korszakában született műre fogunk támaszkodni, miközben felidézük a korai pályaszakasz változást tematizáló munkáit, amelyekben elsősorban Hegelre és Heideggerre támaszkodik. Az *Ontologie de l'accident* azért tekinthető kiemelkedően fontos kötetnek a malabou-i plaszticitás-fogalom megértése kapcsán, mert a változás és a plasztikus átformálódás ebben a kötetben alakul ki a negativitással és a destrukció potencialitásával átítatott jellege, amely az antropocén fenyegetései közepette a poszthumán állapot szubjektivitás-fogalmává teheti azt. Ahogyan említettük, Malabou pályájának érett szakaszában a plaszticitás ambivalens és komplex fogalom, amelynek egyaránt része a felszabadító és eksztatikus önformálást lehetővé tevő plasztikusság és a baleseteket jellemző destruktív plaszticitás, amely a személyiség hirtelen, drámai és totális átformálódását jelenti. Azonban nem feledkezhetünk meg az életmű korábbi fontos műveiről, amelyek az *Ontologie de l'accident*-tal egy filozófiai négyességet, vagy négyes elrendeződést alkotnak. A korai Hegel interpretációja, amely Malabou disszertációja, azaz az 1996-os *L'Avenir de Hegel: Plasticité, Temporalité, Dialectique [Hegel jövője: plaszticitás, temporalitás, dialektika]* című mű fontos kiindulópont, hiszen a plasztici-

¹¹ Kjetil Horn HOGSTAD, „Towards a Plastic Starting Point: Rethinking Ethical-political Education with Catherine Malabou”, in *Rethinking Ethical-political Education*, szerk. Torill STRAND, *Contemporary Philosophies and Theories in Education* 16, 153–165 (Berlin: Springer Cham, 2020), 154, https://doi.org/10.1007/978-3-030-49524-4_10.

citás fogalmát itt vezeti be a kontinentális filozófiába Hegel időfilozófiáját átdolgozva. A négyes szerkezet második eleme a heidegger-i változást tematizáló *Le Change Heidegger, du fantastique en philosophie [A Heidegger-változás, a fantasztikusról a filozófiában]*, amelyben a plaszticitás a változást ontologizáló fogalommá lép elő. Malabou pályáját végigkísérte a mestertől és egyben a francia posztmodern dekonstrukciótól való elmozdulás, amelynek kulcsmomentumának a *La Plasticité au soir de l'écriture [A plaszticitás az írás alkonyán]* tekinthető, amelyben saját plaszticitás-konceptióját elkülöníti a derridai dekonstrukciótól. A derridai dekonstrukciótól való távolságtartására mutat rá a *Voyager avec Jacques Derrida – La Contre-allée* című kötet is [*Utazás Derridával – A mellékút*].

Ez utóbbi művében vezeti be az önreflexív plaszticitás – tehát a plaszticitás plasztikusságának – figyelemreméltó elméletét, amelyet több későbbi értelmező mellett Watkin is az életmű központi elemének tekint. A plaszticitás plaszticizmusa teszi lehetővé számunkra, hogy e materialista, ám szubjektivista malabou-i fogalmat az antropocén természetkulturális viszonyrendszerei közepette ontologizálhassuk, és kiterjesszük az emberen kívüli valóság egészére.

A *L'Avenir de Hegel*ben három fő koncepció jelenik meg, a hegeli dialektika a temporalitás és Hegel időfilozófiájának újragondolása a plaszticitás fogalmán keresztül. Már ebben a művében is megfigyelhető, hogy Malabou elmozdul a posztmodernre és a posztstrukturalizmusra jellemző, és a korban a francia filozófiában uralkodó Hegel-olvasatoktól, hiszen Hegel-interpretációjára nem gyakorol jelentős hatást sem Koyré, sem a Bataille-on és Foucault-n keresztül a posztmodernt átító Kojève. Hogstad rámutat, hogy Malabou valójában Heideggerrel szemben Hegel temporalizációját nem tekinti lineáris, leegyszerűsítő „vulgáris időnek”, amelyben nincs helye a változásnak, a váratlannak, az akcidenchiának.¹² Malabou a negativitás energiáját kívánja visszacsempészni a hegeli időfilozófiába a plaszticitás előtérbe helyezésén keresztül. Malabou arra kíván rámutatni, hogy a negativitás is részét képezi ennek az időfilozófiának, és nem csupán az a lineáris fejlődés-koncepció, amelyet Heidegger kritikával illet. A fogalmat Hegel esztétikai elméletéből és a plasztikus művészetről szóló elmélkedéséből kölcsönzi, rámutatva arra, hogy az esztétika a kortárs kontinentális filozófia számára kiemelkedő jelentőségű. A forma kívülről történő fogadása és a belső önformálódás dialektikus energiája áll a plaszticitás fogalmának középpontjában, a totális passzivitás,-a külső hatásoknak való kitettség, valamint a belső aktivitás kö-

¹² Uo., 155.

zötti ambivalens feszültség. Hogstad Malabou spekulatív plaszticitás fogalmát így írja körül: „a plaszticitás az a mód, amely alakítja és irányítja a kapcsolatot az idő és a jövő között. A plaszticitás során az idő és a jövő multidimenzionalitása egy variábilis egységgé változik, amelyben a balesetre és a változásra mindig van lehetőség”.¹³ Az egész dialektikát plasztikussága emeli a *L’Avenir de Hegel* központi gondolatává, amely az ellentétes pontok, a totális telítettség és a teljes üresség közötti feszültséget jelöli, amely a teljes ellenállás és szilárdság, valamint a fluiditás és folyékonyság között feszül. A formát Malabou nem szilárd kontúrral rendelkező alapnak tekinti, hanem plasztikus, fluid egységnek. Elég e kötet kapcsán arra rámutatni, hogy Malabou Hegel időkoncepciójának újraformálásán keresztül jut el korai plaszticitás fogalmáig. Azáltal, hogy Heideggeren és Derridán keresztül újraértelmezi, Hegel időfilozófiájának új aspektusaira mutat rá, és megtalálja saját filozófiájának központi fogalmát, a plaszticitást, amely egy materialista, nem-transzcendentális, mégis non-determinisztikus ontológiát tesz lehetővé, amely – Harman szavaival élve – „a szakadékra alapozódva” a változást és a transzformációt a valóság belső lényegének teszi meg.¹⁴ A plaszticitás tehát nem egy a rendszeren kívüli esemény vagy külső dolog hatása, hanem a szubjektivitásban és a valóságon belül megtalálható vezető elv, amely önmagában is képes az átalakulásra, a változásra. Hogstad rámutat, hogy bár a korai köteteknek a plaszticitás pozitív, vitalista és kreatív oldala kerül előtérbe, mégis már itt felmerül a test felbomlásának és elpusztulásának lehetősége, amely a plaszticitásban rejlő ambivalens potencialításra utal.¹⁵

A *Le Change* Heideggerben a plaszticitás a lét meghatározó sajátosságaként tűnik fel, mint ontológiai változékonyság. Malabou Heidegger filozófiájában az átformálódásnak egy hármas szerkezetét elemzi, amelyeket változásnak, transzformációnak és metamorfózisnak nevez. Malabou tehát a *Wandel*, a *Wandlung* és a *Verwandlung* koncepciói alapján egy hármas szerkezet szerint struktúrálja a heideggeri életművet. Malabou felfigyelt arra, hogy Heidegger a metafizika egészét egy változó, alakítható formaként értelmezte, amelyre a „primordiális transzformáció” lesz jellemző.¹⁶ Míg a hagyományos ontológiák a forma és a struktúra megváltoztathatatlanságára alapozódnak, addig a német gondolkodónál Malabou az ontológiai differencia lehetőségét emeli saját filozófiájának előtérébe. A kötetben a plaszticitás helyett az ontológiai meta-

¹³ Uo., 158.

¹⁴ HARMAN, „Malabou’s Political...”, 103–104.

¹⁵ HOGSTAD, „Towards a Plastic...”, 156.

¹⁶ Uo., 160.

morfózis kifejezést helyezi előtérbe a francia filozófus, és kísérletet tesz a plaszticitás általános ontologizálhatóságának feltárására. Watkin szerint a kötetben Heidegger alapján „a plaszticitás motívumának bevésése megy végbe a lét középpontjába”.¹⁷ A változás megelőzi a formát, és a változás tekinthető az eredetnek, a kiindulópontnak. Ez a dinamikus attitűd a gondolkodást és a filozófiát is jellemzi, amelyben a plaszticitás az új fogalmak és irányok felé történő megnyílást jelenti. Watkin szerint a plaszticitás egy immanens mozgás a dialektikus folyamatban, míg a metamorfózis a szubjektivista plaszticitás-fogalom plasztikusságára mutat rá, és sokkal inkább a transzformáció módja kerül előtérbe. A forma primordiális állapotának tekinthető a változás. A plaszticitás plaszticitása lesz az a mód, amelyet Malabou a *Le Change Heidegger*-ben metamorfózisként mutat be. A metafizika is plasztikus forma, változékony és alakuló, ahogy maga a filozófia is változik. Maga a változás és a dinamizmus lesz a filozófiai gondolkodás kiindulópontja. Watkin rámutat, hogy Malabou figyelme azért mozdul el Hegeltől Heidegger irányába, hogy a plaszticitás koncepcióját még inkább kiterjessze és ontologizálja. Watkin szerint Malabou az foglalkoztatja, hogy „megvizsgálja a metabolikus erejét és képességét (a metamorfózisnak), hogy változást hozzon létre”.¹⁸ A plaszticitás plasztikusságának felfedezésén és a filozófiai koncepció meghajlításán keresztül válik ontológiai jellegűvé. A plaszticitás a lét lényegi elemévé változik, és nem csupán egy meghatározott létezőnek a transzformációját jelenti. A lét, a valóság és a valóságban szereplő létezők plasztikusak, tehát a plaszticitás nem csupán a szubjektivitás mélyrétegeiben szunnyad, hogy a statikus és amúgy stabil létezőket átformálja. Egyértelműen a Heidegger-kötet változás- vagy metamorfózis-fogalmához kapcsolódhat a malabou-i plaszticitás-fogalmának spekulatív posztantropocentrikus továbbgondolása. Itt az antropocén geológiai és földrendszertudományos, alapvetően természettudományos elméletei jelentik a Heideggerre alapozódó plasztikus és metamorfikus lét materializációját. A földtörténeti, geológiai korszakok igazolják a bolygó felszínének folyamatos, dinamikus változását és e változások kaotikus, komplex voltát.

A Derridával foglalkozó kötetben tovább alakul az önreflexív és önmagára hajló plaszticitás-fogalom ontologizációja, valamint a plaszticitás materialitásán át történő megkülönböztetése a derridai dekonstrukciótól. A változás és a plasztikusság magára a dekonstrukcióra is igaz, tehát a dekonstrukció és a posztmodern elméleteit sem tekinthetjük állandónak és stabil kiindulópontnak. Mala-

¹⁷ WATKIN, *French Philosophy...*, 89.

¹⁸ Uo., 90.

bou elmozdulása az újmaterializmus és a természettudományok felé jobban érthetővé válik a derridai dekonstrukciót tematizáló kötetein keresztül.

A plaszticitás nem egy esemény, vagy nem egy külső behatás eredménye, hanem „a plaszticitás erői a látszólag sima felszín alatt húzódnak meg, mint egy tartalék vagy egy dinamit”.¹⁹ Érdekes, hogy az ok nélkül bekövetkező trauma vagy baleset következtében a szubjektumban egy komoly változás vagy hasadás mehet vége, amely hatására „egy új, példátlan és idegen személy kel életre a személyen belül”.²⁰ Érdeemes felhívni a figyelmet már itt, hogy az antropocén jelentette – a földrendszer funkcionalitásában beálló – változást is az antropocén mint ökológiai irányzat központi teoretikusai hasadásként vagy szakadásként tematizálják. A plasztikus szubjektivitás teszi lehetővé, hogy furcsa és deformált figurák jöjjenek létre „a sebből, a semmiből és a hasadásból”.²¹ Fontos, hogy sem temporális, sem térbeli értelemben strukturálisan a plaszticitás nem elkülöníthető a szubjektumtól. Nem kívülről kerül a plasztikusság az emberbe, nem időbeli változások hatására jelenik meg, hanem a szubjektivitás mélyrétegeiben meghúzódva, bentről kezd sajátos működésbe. Az antropocén szubjektivitás kiemelkedő leírására alkalmas a destruktív plaszticitás, amelyet megzavarodások, katasztrófák vagy betegségek áldozatainál figyel meg Malabou. Azonban a plasztikus szubjektivitás nem kibékíthető a régi énünkkel, nem kínál feloldozást és valójában nem az elnyomásból vagy valamilyen fenyegetés hirtelen feltűnéséből származik. A destruktív plaszticitás „olyan létmód, amelynek nincs eredettörténete”, amely egy időn kívüli átkozott formának tekinthető.²²

Malabou kötetében a plaszticitás ambivalensként is értelmezhető aspektusát kétféleképpen is megnevezi. Legtöbbször a destruktív plaszticitást alkalmazza, míg néha a robbanékony plaszticitás kifejezéssel él. E kései kötetben is feltűnik a plaszticitás hegeli, alapvetően a képzőművészetekből merített értelmezése, amely a külső formára való megnyílást és a belső formálásnak dialektikáját és kettősségét jelenti. A hegeli alapokon nyugvó malabou-i plaszticitás tehát a „a forma kívülről történő fogadása és belülről történő adása közötti egyensúlyként” értelmezhető.²³ Azonban Malabou szubjektivációról szóló koncepciója egy különös materializmust takar, amely a neurális kapcsolatokat és az idegtudományt hívja segítségül. Harman nézetében a destruktív plasz-

¹⁹ MALABOU, *Ontology of the Accident...*, 1.

²⁰ Uo., 1–2.

²¹ Uo., 2.

²² Uo.

²³ Uo., 3.

ticitás elmélete alapvetően a szakadékosságra és a hiányra alapozódik, azonban az idegtudományokon keresztül mégis egy sajátos új materializmussal állunk szemben.²⁴ A plaszticitás az idegi kapcsolódások formáiban végbemenő változásokat jelenti, amelyek Malabounál meghatározzák a szubjektivitás és a személyiség konstrukcióját. A destruktív vagy robbanékony plaszticitás azonban nem elkülöníthető a korábbi életműben taglalt kreatív vagy teremtő plaszticitástól, hiszen a kortárs filozófiának az antropocénben el kell gondolkodnia „a pusztítás plasztikus művészetéről”.²⁵ Malabou szerint a destrukció is teremtő és formát adó erő, és a pusztításnak is megvannak a sajátos formát adó és formákat létrehozó eszközei. A kései pályaszakaszt meghatározó, ambivalens plaszticitás lényege az, hogy „a plasztikus konstrukció nem mehet végbe bizonyos fokú negativitás nélkül”.²⁶ Azonban nem a totális destrukcióra, a teljes deterritorializációra épül Malabou filozófiája, hiszen „a konstrukció egyfajta ellensúlyozó formája a destrukciónak”.²⁷ Minden alkotás és minden változás egy destruktív ellenpólussal vagy oldallal jöhet része. Mindez nem csak a metamorfózisra vagy a változásra igaz, hanem a lét és az élet egésze plasztikus: a destrukció és az akcidencia „nem megy szembe az élettel, hanem éppen lehetővé teszi azt”.²⁸ Malabou több helyen is a plasztikusságot kivezeti a szubjektumból és kapcsolatba hozza a valóság egészével. A poszthumanizmus és az antropocén kapcsán a szubjektivitásból kivezető plasztikusság elgondolásait tudjuk jobban alkalmazni.

Míg a fokozatos, előre várható és megjósolható változásra gyakran használják a plasztikusság fogalmát, addig a robbanásszerű és hirtelen, meg nem magyarázható változásra már annál kevésbé. Pedig a negatív vagy destruktív plaszticitást pontosan a forma, a korábbi általános identitás elpusztítása jellemzi. Nagyon érdekes, hogy a szubjektumban és a létben feltáruló kirobbanásra váró életerőre vagy energiára Malabou nagyon hasonló kifejezéseket használ, mint a földrendszer funkcionalitásának összeomlásáról értekező antropocén kutatók. A földrendszer drámai katasztrófális beomlásának időszakában az ökológiai válság természettudományos vizsgálata mellett fontos a destruktív plaszticitás által leírható szubjektivitás értelmezése. Malabou szerint „a destruktív, dezorganizációs robbanóerő vagy energia virtuális módon mindannyiunkban ott szunnyad, készen arra, hogy manifesztálja magát, hogy

²⁴ HARMAN, „Malabou’s Political...”, 102.

²⁵ MALABOU, *Ontology of the Accident...*, 4.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

testet öltön vagy önaktualizációra tegyen szert bármelyik pillanatban”.²⁹ A metamorfózis, az átalakulás és a változás e drámai, megrendítő változatát Malabou szerint korábban nem igazán tematizálta a filozófia. Malabou a destruktív plaszticitást ontológiai és egzisztenciális téttel bíró jellegzetességként írja le, amelyet mégis a szubjektivitás és az emberi identitás mélyrétegeibe helyez. E deterritorializálódó mélység realista deszubjektívizációjára van szükség ahhoz, hogy az antropocén és a poszthumán kor szubjektivitásához eljuthassunk. A kortárs geofilozófia és spekulatív realizmus jeles képviselője, Iain Hamilton Grant juthat eszünkbe, különösen főművének tekinthető *Philosophies of Nature after Schelling* című 2006-os kötete. A természetfilozófiai és filozófiatörténeti könyv célja nem egyéb, mint az emberi szubjektum kitüntettségének aláásása, leépítése és a történetiségnek egy átfogó naturalizálása. Grant a platonizmus, a német idealizmus – kiváltképpen Schelling természetfilozófiája –, valamint Gilles Deleuze ontológiájának ötvözésén keresztül kíván egy szintetikus filozófiai rendszert megalkotni, amit összefoglalóan „transzcendentális geológiának” nevez. Ennek a rendszeralkotási kísérletnek az a tétje, hogy a materializmust és az idealizmust egymással összebékítse, és ezáltal a szubjektumot visszaágyazza az inorganikusság tartományába.

Az *Ontologie de l'accident*-t olvasva sokszor olyan érzésünk van, mintha a valóság vagy a lét egészét áthatná ez a plaszticitás. Malabou nem megy olyan messze, mint az idealizmust a materializmussal vegyítő transzcendentális geológia, de egyértelműen megjelennek könyveiben olyan gondolatok, amelyek a plaszticitás poszthumanisztikus és deszubjektívizált értelmezését is lehetővé teszik. Kötetének elején a negatív vagy destruktív plaszticitás mellé bevezeti a patológikus plaszticitás fogalmát is, amely „egy olyan plaszticitás, amely nem reparálja magát, egy seb vagy heg nélküli plaszticitás, amely ketté vágja az élet fonalát”.³⁰ Ahogy több kötetében, úgy jelen könyvében is Malabou olyan betegeket elemez, akiknek állapota visszafordíthatatlanul megváltozott, és akiknek agyukban materiális értelmében is megfigyelhető a szakadás vagy plasztikus átalakulás. Itt olyan idegenné váló emberi életről ír, amelyekben végbemegy a szubjektivitás teljes elhagyása és az individuum eltávolodása minden azt megelőző állapottól. Ebben a stádiumban a fájdalom fokozódása minden szimbolikus és külső referenciapont elvesztésével jár együtt.

Malabou az *Ontologie de l'accident*-ben pontosítja a destruktív plaszticitás és általánosságban a plaszticitás eltérését a korábbi változás-diskurzusoktól.

²⁹ Uo., 5.

³⁰ Uo.

A valóság és a létező totális megváltozása és elhajlása jellemzi a plaszticitást, amely nem rendezhető vissza a szubjektum korábbi állapotába, eltérően a metamorfózis klasszikus értelmezésétől. Egyértelmű, hogy Malabou az olyan változások foglalkoztatják érett korszakában, amikor a szubjektum többé már nem ura önmagának és saját állapotának. A klasszikus ovidius-i metamorfózisokban csupán a létező externális része és szegmense változik meg, de belső természete változatlan marad. A szubsztancia állandóságára való utalás és alapozás Malabou szerint a nyugati metamorfózis-diskurzusok állandó jellemzője lesz. Az antik mítoszok polimorfizmusát is elégtelennek ítéli a francia filozófus, hiszen az identitásformák eleve végesek, valamint a szubsztanciája a létezőnek viszonylagos állandóságot mutat. A kafei metamorfózisábrázolást Malabou Deleuze híres értelmezése alapján sikertelennek nyilvánítja.³¹ Több problémát említ a klasszikus transzvesztitizmus és metamorfózisok kapcsán, amelyekre e helyen csupán utalunk: egyfelől a lehetőségek rögzített vagy lineáris jellege, a túlzó kategorizálhatóság, a létezőtől függetlenül elgondolható statikus forma elképzelése, valamint a metamorfózisok ciklikussága, illetve a túlságosan könnyen értelmezhető tipológiai sémák előtérbe kerülése.

A plasztikusság a létező és a szubjektum igazi természetét ragadja meg, eltérően a klasszikus metamorfózisoktól. A destruktív plaszticitás mély, szubsztantív és visszafordíthatatlan. A plaszticitás egy „olyan radikális transzformáció, amely elárul egy egzisztenciális mélyréteget, amely megengedi, hogy a szubjektum felismerhetetlenné alakuljon”.³² Az ember plasztikus lehetőségei végtelenek, mivel „képesek vagyunk minden mutációra, kiszámíthatatlan, előre nem jelezhető változásra, amelyek nem redukálhatóak semmilyen tipológiára”.³³ A destruktív plaszticitással együtt jár az identitástól és a formáktól való menekülés. Malabou a destruktív plaszticitás kapcsán a poszthumanizmusra jellemző az emberi esszenciától és meghatározott formától való elkülönöződésről ír, amely „egy elhagyott identitás és a személyiség disszociációja”.³⁴ A destruktív plaszticitás a meghatározhatatlan, megszelídíthetetlen alteritás feltűnését teszi lehetővé, amely az énen belül egy mássá válást jelent. Malabou szerint a destruktív plaszticitás a transzformációnak egy olyan formája, amelyet az önmaga elől menekülő identitás hoz létre. Izgalmas kapcsolat a plasztikus szubjektivitás és a harmani objektumorientált ontológia között a visszahúzóódás, a meg nem ismerhetőség aspektusa. Azonban míg

³¹ Uo., 16–17.

³² Uo., 9.

³³ Uo.

³⁴ Uo., 11.

Malabounál a plasztikus szubjektumra jellemző csupán ez a feltárhatalanság, addig Harman filozófiai rendszerében már a valóságban szereplő minden dologra jellemző lesz a visszahúzóds.

Fontos rámutatnunk, hogy nemcsak a drámai balesetek és agyi sérülések jelentik a destruktív plaszticitást, hanem a szubjektum mélyén rejtőzik a plaszticitásba beágyazódva a totális átalakulás lehetősége. Traumák és hirtelen események nélkül is képes totálisan átalakulni a szubjektum. A destruktív plaszticitás által jellemezhető szubjektumok „egy véget kezdenek el, amelyben kihelyezik és elbizonytalanítják az élet jelentését”.³⁵ E változások hatására az emberek önmaguk számára is felismerhetetlenek és idegenné válnak. A malaboui plaszticitás-elmélet minden szubjektivizmusa és antropocentrizmusa ellenére erőteljes párhuzamokat mutat a spekulatív poszthumanizmus irányzatával. Az akcidencia és a destruktív plaszticitás új létezőket, átformált és másfajta embereket hoz létre, amelyek nem besorolhatóak a fennálló és rögzült kategóriákba. Egy helyen arról értekezik Malabou, hogy hogyan lehetséges megközelíteni, elgondolni és leírni a szubjektivitás hiánya által jellemezhető embereket, olyan létezőket, akiket a szubjektiváció szakadéka jellemez, az individualitás totális eltávolodása, olyan poszthumán szubjektumok, akik számára semmilyen genealógia vagy eredet nem létezik. Malabou egyenesen ontológiai menekültként írja le ezeket a klasszikus humanizmus emberképén egyértelműen kívüli létezőket, akik sok hasonlóságot mutatnak Agamben *homo sacer* és *muselmann* elgondolásaival. A destruktív plaszticitás hatására „egy olyan új személy születik, akinek az újdonsága nincs beleírva egyetlen temporalitásba sem”.³⁶ A destrukción keresztül történő identitás váltás értelmezésére vállalkozik a plaszticitás elmélete, amely a kiüresítő és én felszámoló metamorfózisokkal is számol, amely valójában ott rejtőzik „az ontológia és a biológia mélyrétegeiben”.³⁷

Azonban Malabou antirealista filozófiai pozíciója alapvetően változatlan, hiszen mindvégig drámai változásokon átesett emberekről, akiket az identitásbeli elhagyás vagy felszámolódás jellemez, illetve a posztraumatikus szubjektivitásról ír. Sőt szubjektivizmusát erősíti, hogy ezek az átváltozott személyek belső és külső világ nélkül léteznek, egy radikális és erőszakos modifikáció állapotában, amely egyben le is választja őket a külvilágtól. A plasztikus szubjektivitás önmagára hajlása vagy önmagába ágyazódása egyértelműen leválasztja Malabou az újrealisták és spekulatív realisták anti-

³⁵ Uo., 13.

³⁶ Uo., 24.

³⁷ Uo., 30.

korrelacionizmusáról, hiszen a francia teoretikus bizonyos fokon egy dekonstruált vagy destruált új-antropocentrizmust hoz létre. De az *Ontologie de l'accident* későbbi szakaszában a radikális plaszticitás és az idegenné történő mutáció kapcsán Malabou arról értekezik, hogy azok a létezés egészét érintik, tehát a valóság egészére kiterjeszhetőnek tekinti plaszticitás elméletét. Majd hamar a létezés egészét egy új életforma szubjektív plasztikus középpontjára redukálja, egy minden precedenst megelőző formáról és új személyről beszélve. A plaszticitás tehát ebben a könyvben már egy ambivalens, heterogén állapot, amelyben a teremtő plaszticitás és a destruktív plaszticitás közötti feszültség „a létezés új formájának emergenciáját” hozza létre.³⁸

Ahhoz, hogy a szubjektum lényegét alkotó plaszticitás fogalmát posztantropocentrikus módon a földrendszer funkcionalitásának beomlása kapcsán is alkalmazzuk, szükséges Malabou fogalmának spekulatív továbbgondolása, amelyben Watkin értelmezése lesz segítségünkre. Watkin szerint Malabou már a Hegelről szóló korai munkában is rámutat, hogy a plaszticitás nem csupán egy leíró fogalom akar lenni, amely csak az átalakulást, az önformálást vagy a transzformációt jelöli. Malabou a plaszticitást ontológiájának középpontjába emeli. Watkin szerint ez egy dinamikus, aktív és globális, mindenre kiterjedő sajátosság. A plaszticitás már korábban is jelzett önreflexivitása azt is jelenti, hogy a plaszticitás nemcsak valami, amelyről Malabou kötetiben ír, hanem a plaszticitás azt az írásmódot és filozófiai koncepciót is jelenti, amelyen keresztül a francia filozófus az olvasóihoz szól. A plasztikusság a filozófiára és a filozófiai koncepciókra is jellemző lesz, amely a humántudományok diszciplináris nyitásához járulhat hozzá. A földrendszertudományok természettudományos együttműködése révén megalkotott antropocén elképzeléshez hasonlóan a bölcsészetben is megkerülhetetlen a diszciplináris határok plasztikus értelmezése. Hogstad nézetében a plaszticitás új teoretikus és elméletalkotó módszerként a kortárs filozófia új formáinak és irányainak mintájául szolgálhat, amelyben a különböző tudományterületek és irányzatok közötti határok plasztikussá válnak.³⁹ Harman esszéjében Malabout egy materialista, ám antirealista szubjektivista filozófusnak írja le, akinek koncepciója számos ponton szembekerül a spekulatív realisták és objektumorientált filozófusok koncepcióival. Azonban, ha igazat adunk Watkinnek, és az önmagára visszaható, önreflexív plaszticitást, azaz a plaszticitás plaszticitását tekintjük a malabou-i életmű központi fogalmának, akkor egyben egy poszt-humán szubjektivitás leírására alkalmas fogalmat is kapunk, illetve képesek

³⁸ Uo., 18.

³⁹ HOGSTAD, „Towards a Plastic...”, 157.

lehetünk felfedezni Malabou szubjektumon túli, valóban realista vonásait, amelyek az antropocén és az ökológiai válság tematizálása kapcsán is figyelemreméltónak bizonyulhatnak. A plaszticitás egészét kívánja megragadni Watkin szerint Malabou, amikor a kreáció és a destrukción keresztül egyaránt feltárja a plaszticitás jelentését. Mindez arra mutat rá, hogy „a plaszticitás lényege valójában maga a plasztikus lét: a plaszticitás nem más, mint a léte a plasztikus dolgoknak”.⁴⁰ Malabou filozófiájában magát a formát is egy deterritorializálódó, változásra alkalmas jelenségként képzelhetjük el, amely képes folyamatosan változni, alakulni és új formákat adni. Malabou plaszticitás elméletének radikális alkalmazására van szükség ahhoz, hogy felfedezzük a szerző materialista szubjektivizmusa melletti (spekulatív) realizmusát. Megállapíthatjuk, hogy Malabou filozófiai újításai közül elsősorban nem a plasztikus szubjektivitás, hanem a plasztikusság plaszticizmusa lehet alkalmas arra, hogy a spekulatív realizmusok és az antropocén elméletek felhasználhassák saját posztantropocentrikus emberképük és szubjektivitás-fogalmuk kidolgozására. Az antropogenikusan módosult természetkulturális viszonyok megértésében segítségünkre lehet a plaszticitás plasztikus és spekulatív értelmezése, amely megnyitja a fogalmat a valóság rögzíthetlenségének és dinamikus változékonyságának.

HELIKON

⁴⁰ WATKIN, *French Philosophy Today...*, 87.